

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Η ΙΔΕΑΛΙΣΤΙΚΗ ΑΝΤΙΔΡΑΣΙΣ

α. Η ΤΡΟΠΗ

Σύγχρονος φιλόσοφος, ἐπικοπῶν τὴν φιλοσοφικὴν κινησιν τῆς τελευταίας ἑκατονταετίας, λέγει μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰς ἔξης πρὸς χαρακτηρισμὸν τοῦ πνευματικοῦ βίου τοῦ πρώτου ἡμίσεος τῶν ἑκατὸ τούτων ἔτῶν : «"Ισως ὁ ἄνθρωπος τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος θὰ προσβλέψῃ κάποτε ἀφ' ἐνὸς μὲν οἴκτον καὶ ἀφ' ἔτέρου μὲν ἀπορίαν πρὸς μίαν ἐποχήν, ἢ δποίᾳ εἶχε τὸ θάρρος νὰ βαδίσῃ διὰ μέσου τοῦ πάντοτε σχετικοῦ γηῖνου χρόνου χωρὶς τὸν ἄνθρωπον τῆς αἰωνιότητος». Ἀλλὰ τὸ κῦμα, τὸ δποῖον ἐπέφερε τὴν κατάστασιν αὐτήν, δὲν ἔσβυσεν ἀκόμη πλήρως. Ἡ βοή του ἀντηχεῖ καὶ κατὰ τοὺς χρόνους μας. Ὁ ἔξωτερικός, ύλικὸς πολιτισμὸς ἔξακολουθεῖ νὰ κυριαρχῇ καὶ κατὰ τὸν εἰκοστὸν αἰῶνα τῆς ψυχῆς μεγάλου μέρους τῶν μορφωμένων τάξεων καὶ τῶν μαζῶν. Καὶ μετ' αὐτοῦ ὁ σκεπτικισμὸς καὶ ἡ ἀπαισιοδοξία, ὁ θετικισμὸς καὶ ὁ ύλισμός. Ἡ ρηχοποίησις τῆς ζωῆς καὶ ἡ ἐρήμωσις τῆς ψυχῆς ἀποτελοῦν ἀκόμη γνωρίσματα εὔρυτάτων κύκλων εἰς δλας τὰς χώρας. Παρ' δλα δμῶς ταῦτα τὴν σφραγίδα εἰς τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ αἰῶνος μας οὔτε ὁ ύλισμός τῶν μαζῶν οὔτε ὁ θετικισμὸς μεγάλου τμήματος τῶν μορφωμένων τάξεων ἐπιβάλλει. "Ο, τι ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἐμφανίζεται φέρει χαρακτῆρα ἐντελῶς διαφορετικόν. Ἀφ' ἐνὸς βιοῦνται πάλιν συνειδητὰ δυνάμεις, αἱ δποῖαι οὔτε ζυγίζονται οὔτε ψηλαφῶνται, καὶ ἀφ' ἔτέρου διαισθάνονται οἱ ἄνθρωποι εἰς τὸν ἴδιον αὐτοῦ βίον ἔκαστος ἀξίας, αἱ δποῖαι ύπερβαίνουν κατὰ πολὺ τὴν ποιότητα τοῦ ἀπλῶς κατὰ φύσιν καὶ ύλικοῦ. Μία νέα, μεγάλη τροπὴ λαμβάνει πάλιν χώραν κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετηρίδα τοῦ λήξαντος αἰῶνος, τροπή, ἡ δποίᾳ κινεῖ τὸ ἐκκρεμὲς τοῦ ψυχικοῦ

καὶ πνευματικοῦ βίου πρὸς κατεύθυνσιν ἀντίθετον τῆς περιγραφείσης. Τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι αἱ ποικίλαι γράμματι τῆς ἔξελίξεως τοῦ βίου ἐκείνου, ὡς ἐμφανίζονται κατὰ τὴν λήξασαν περίοδον, ἀποκόπτονται αἴφνιδῶς διὰ νὰ ἀντικατασταθοῦν ἀπὸ ἄλλας καὶ ὅλως διόλου νέας. Σημαίνει μόνον ὅτι ἡ προσοχὴ καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν θυνόντων πνευμάτων στρέφεται πρὸς γράμμάς, αἱ ὁποῖαι εἶχον παραμεληθῆ κατὰ τὴν προηγουμένην περίοδον. Ἡ στροφὴ αὕτη τοῦ ἐνδιαφέροντος καθορίζει τὸ περιεχόμενον καὶ τὰς κατευθύνσεις τοῦ πνευματικοῦ βίου τοῦ εἰκοστοῦ αἰώνος. Ἀρχίζει ἀντίδρασις ἐναντίον τῆς μονομερείας τῆς νοησιαρχίας καὶ τῆς ἀποκλειστικῆς ἐμπιστοσύνης εἰς τὴν νόησιν. Ἡ λογικὴ νόησις καὶ ὁ μεθοδικὸς λογισμὸς χάνουν μέγα μέρος τοῦ κύρους των ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ ζητήματα τῆς κοσμοθεωρίας. Ἐκ τῆς καθαρῶς νοητικῆς λειτουργίας τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς δὲν δημιουργεῖται οὔτε μεταφυσικὴ οὔτε ἐσωτερικὸς πολιτισμός. Διὸ τοῦτο τὴν ὑπεροχὴν ἀνακτᾷ τώρα τὸ συναίσθημα καὶ ἡ βούλησις καὶ ὡς ἀσφαλής πηγὴ μεταφυσικῶν συλλήψεων ἀνακηρύσσεται ὑπὸ πολλῶν ἡ ἐνόρασις, ἡ διαίσθησις, ἡ ἀμεσος διὰ τῆς ὅλης ψυχῆς ἐπαφὴ πρὸς τὸ ἀδρατον, τὸ ὑπεραισθητὸν, πρὸς τὴν οὐσίαν τοῦ παντός. Τοῦτο καὶ ἡ ἐντεῦθεν ἀπορρέουσα ἀνθησις τοῦ ἐνδομύχου βίου, ὡς καὶ ἡ ἀξία, τὴν ὁποίαν ἀνακτᾷ ἡ προσωπικότης, σημαίνουν βαρὺ πλῆγμα κατὰ τοῦ θετικισμοῦ καὶ τῆς φυσιοκρατίας. Δημιουργεῖται πάλιν χῶρος διὰ τὸν ἰδεαλισμὸν καὶ τὴν πνευματοκρατικὴν μεταφυσικήν. Τὸν ύλισμὸν διαδέχεται ὁ νέος βιταλισμός. Ἡ φαινομενολογία ἀνίσταται ἐναντίον τῆς φυσιοκρατικῆς ψυχολογίας, ἡ ὁποία εἶχε διαλύσει διὰ τῆς σχετικοκρατίας, εἰς τὴν ὁποίαν ὠδήγησεν ἡ ἀποκλειστικὴ τῆς χρῆσις, τὸ κῦρος πάσης ἀξίας. Ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ φιλοσοφία, ἡ ψυχὴ καθόλου τῶν ἀνθρώπων στρέφεται πρὸς τὴν ἴστορίαν ἢ μᾶλλον καὶ πρὸς τὴν ἴστορίαν, τὴν ἔρευναν τοῦ πνευματικοῦ βίου, τὴν ἐρμηνείαν τοῦ πολιτισμοῦ, τῶν ἀξιῶν του, τοῦ νοήματός του. Μία νέα ψυχολογία, δρμωμένη τώρα πλέον ἀπὸ τὰς πνευματικὰς ἐπιστήμας, βοηθεῖ εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῶν φαινομένων τοῦ πνεύματος, συνδέουσα ὑποκειμενικὸν καὶ ἀντικειμενικὸν πνεῦμα. Μὲ ἄλλας λέξεις ὁ

ἄνθρωπος μεταβαίνει ἀπὸ τὸν ἔξωτερικὸν κόσμον, τὸν κόσμον τῶν κατ' αἰσθησιν ἀντιλήψεων, εἰς τὸν κόσμον τῆς ψυχῆς, ὁ ὄποιος εἶναι καὶ αὐτὸς ὀλόκληρον σύμπαν κατὰ τὸν Goethe. Ἐφαρμόζει τρόπον τινὰ τὴν συμβουλὴν τοῦ μεγάλου ποιητοῦ, διότι ἀρχίζει νὰ συναισθάνεται τὸν κίνδυνον, ὁ ὄποιος ἀπειλεῖ τὴν ἀνθρωπίνην προσωπικότητα ἀπὸ τὴν ἔξωστρεφῇ ἐκείνην κατεύθυνσιν :

Γύρισε στὴν ψυχή σου παρευθύνς.

Τὸ κέντρο ἔκει θὰ ξαναβρῆς,

Γι' αὐτὸν κανένας ἔκλεκτὸς δὲν ἀμφιβάλλει.

Καὶ νόμος κανεὶς ἔκει δὲν θὰ τοῦ λείψῃ.

Καὶ ἡ στροφὴ αὐτὴ πρὸς τὰ ἔνδον ἀποκαλύπτει πάλιν τὸ σύμπαν ἔκεινο, τὸ ὄποιον ἔγκλείει ὁ ἀνθρωπὸς ἐντὸς τοῦ στήθους του καὶ τοῦ ὄποιου ἔκφρασις εἶναι ἡ ἴστορία καὶ τὰ δημιουργήματά της. Αἱ ἔργασίαι τοῦ Dilthey ἀποτελοῦν τὴν ἀπαρχὴν τῆς στροφῆς αὐτῆς πρὸς τὴν ἴστορίαν καὶ τὸν πολιτιστικὸν βίον. Ὁ μεγάλος σοφὸς ὠδήγησεν εἰς τὴν πραγματικότητα τῆς ἴστορίας, ἀπεκάλυψε κόσμον ἀπεράντου πλούτου, κατέδειξε τὴν διαφοράν του ἀπὸ τὴν φύσιν. Ἡ σχολή του συνεχίζει τὴν προσπάθειαν πρὸς περαιτέρω ἔρευναν καὶ ἐρμηνείαν τοῦ ψυχικοῦ καὶ ἴστορικοῦ βίου καὶ οἱ ἀξιολόγοι ὄφελουν πολλὰ καὶ εἰς αὐτόν. Εἶναι αὐτονόητον κατόπιν τούτων ὅτι ἡ πνευματικὴ κίνησις τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ λήξαντος αἰώνος, συγκρινομένη πρὸς τὴν κίνησιν τῆς ψυχῆς, ἡ ὄποια ἀρχίζει περὶ τὸ τέλος αὐτοῦ, ἐμφανίζεται ἀναιμική, ἄψυχος, χωρὶς ἀνάτασιν καὶ χωρὶς πνοήν.

Β. AITIA

Τὰ αἴτια τῆς μεγαλειώδους αὐτῆς τροπῆς, ἡ ὄποια φέρει οἰκουμενικὸν χαρακτῆρα, εἶναι ποικίλα. Περιοριζόμεθα εἰς τὴν ἀναγραφὴν τῶν σημαντικωτέρων. Ἐν πρώτοις ὁ ρυθμὸς ἔκεινος τοῦ πνευματικοῦ βίου, περὶ τοῦ ὄποιου ωμιλήσαμεν ἥδη καὶ κατὰ τὸν ὄποιον αἱ ἐπιγιγνόμεναι γενεαὶ τείνουν πρὸς τὰς ἀξίας ἐκείνας, τὰς ὄποιας εἶχον παραμελήσει αἱ ἀμέσως προηγηθεῖσαι. Διὰ τὸν λό-

γον τοῦτον αἱ κοσμοθεωρίαι, ἀντίθετοι πρὸς ἄλληλας καὶ συγχρόνως αἰώνιαι, διαδέχονται ἄλληλας, ἐπειδὴ εἶναι κατ' ἀνάγκην μονομερεῖς. "Ο, τι ἡ κατὰ μίαν ἐποχὴν ἐπικρατοῦσα κοσμοθεωρία δὲν ἡδυνήθη νὰ ἴκανοποιήσῃ ώς ἐκ τῆς μονομερείας της ἔκεινης, ἀφυπνίζεται μετὰ δυνάμεως ἐντὸς τῆς ψυχῆς τῆς ἐπομένης γενεᾶς καὶ ἀπαιτεῖ τὴν πραγματοποίησίν του. Διότι ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ ἀποτελεῖ ὅργανικὸν ὅλον ἀξιολογικῶν ροπῶν, ἐκ τῶν δποίων οὐδεμία εἶναι δυνατὸν νὰ παραμεληθῇ ἐπὶ μακρόν. Δεύτερον αἴτιον εἶναι τὸ αἴτημα τοῦ ἀπολύτου καὶ ἡ ροπὴ πρὸς αὐτό. Ἐξ αὐτοῦ ώς ἐξ ἐσχάτης πηγῆς ἀπορρέει τὸ κῦρος τῶν ἀξιῶν, αἱ δποῖαι κατευθύνουν τὸν ἀνθρώπινον βίον, αὐτὸς καθαγιάζει τὰ ἴδαινικά, ὑπὲρ τῶν δποίων ἀγωνιζόμεθα, αὐτὸς ὑψώνει αὐτὰ ὑπεράνω τῆς σχετικότητος καὶ τῆς ροής, αὐτὸς τὴν φωνὴν ἀκούομεν εἰς τὸ βάθος τῆς ἥθικῆς μας συνειδήσεως. Αὐτὸς διαλύει διαρκῶς τὰς μορφὰς τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἐν ὀνόματι αὐτοῦ ζητοῦμεν διαρκῶς νέας. Χωρὶς αὐτὸς κόσμος καὶ ὑπαρξίς χάνουν τὸ νόημά των. Διὰ τοῦτο ἀδυνατεῖ ὁ ἀνθρωπὸς νὰ ἀγνοῇ αὐτὸς ἐπὶ μακρόν καὶ διὰ τοῦτο ἐπανέρχεται ἐπιτακτικὸν τὸ αἴτημα του ὕστερα ἀπὸ κάθε παραμέλησιν. Τὸ τρίτον αἴτιον συνδέεται πρὸς τὴν νεωτέραν ἐπιστήμην. Αὐτὴ ἐφανέρωσε τὸ Ἀνεξερεύνητον εἰς τὰ ὅμματα τῆς ψυχῆς τοῦ ἐρευνῶντος ἀνθρώπου διὰ τῶν καταπληκτικῶν της ἀνακαλύψεων, πρὸ πάντων ἡ σύγχρονος βιολογία. Χάρις εἰς ταύτην συνσθάνθη ἐκ νέου ὁ ἀνθρωπὸς βαθύτατα τὸ μυστήριον τῆς ζωῆς καὶ τῶν φαινομένων της, ἥκουσε τὴν μουσικὴν τοῦ ἀπεράντου καὶ ἐδοκίμασε τὴν ἀνάγκην τῆς σιωπηλῆς του λατρείας, ὅπως ὁ Goethe. Εἰς τοῦτο συνετέλεσεν τέταρτον ἡ ἀδυναμία τοῦ θετικισμοῦ ὅπως ἴκανοποιῆ ἐπὶ πολὺ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα. Ἡ λύσις ἐνὸς προβλήματος συνεπάγεται τὴν ἀνάκυψιν μυρίων νέων. Ἐνώπιον τοῦ μυστηρίου, τὸ δποῖον ἐμβάλλει εἰς ἀμηχανίαν τὴν ψυχήν, κατελήφθη ὁ ἀνθρωπὸς τῶν χρόνων μας ἀπὸ θαυμασμὸν ἀνευτέλους καὶ ἐπαυσε νὰ πιστεύῃ ὅτι τὸ κοσμοείδωλον τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἡ μᾶλλον ἡ ἐρμηνεία τοῦ κοσμοειδῶλου τούτου, ώς ἥσκει αὐτὴν ἡ ἀμέσως προηγουμένη ἐποχή, ἀποτελεῖ τὴν μόνην ἀλήθειαν. Διὰ τοῦτο ἐζήτησε τὴν

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΠΡΕΥΝΗΣ: ΕΠ ΚΛΗΜΗ ΗΓΟΥΜΕΝΙΑΣ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ ΝΕΤΕΡΝ

2006
ΕΛΛΑΣ

συμπλήρωσιν του ἀπὸ τὸν κόσμον τῆς ψυχῆς καὶ τῆς ἱστορίας. Ἡ στροφὴ αὕτη πρὸς τὴν ἱστορίαν σημαίνει ἐν ἀκόμη αἴτιον πρὸς ἔξήγησιν τῆς μεταστροφῆς ἐκείνης. Διὸ αὐτῆς ἀπεκαλύφθη πάλιν εἰς τὸν ἄνθρωπον κόσμος διάφορος τοῦ φυσικοῦ καὶ ἔγινεν εἰς αὐτὸν ἐκ νέου συνειδητὴ ἡ δύναμις τοῦ πνευματικοῦ παρελθόντος, ἐπὶ τοῦ δποίου φερόμεθα καὶ τὸ ὅποιον μορφώνει ἡμᾶς, παιδαγωγεῖ καὶ πλουτίζει. Οὕτω κατενόησεν ὅτι ὅπισθεν ἡμῶν δὲν εἶναι ἡ Αἴγυπτος, ἀλλ᾽ ἡ πατρίς, ἡ γεννέτειρα γῆ. Ἐξ ἀλλου, ίδια ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν μονοκρατορίαν τῆς ἐπιστήμης, ἡ νεωτέρα γνωσιολογία καὶ ἡ κριτικὴ ἐπιστημολογία κατέδειξαν τὰ ὅρια αὐτῆς καὶ τὸν ὑποθετικὸν χαρακτῆρα τῶν κατηγοριῶν τῆς. Διαφωτιστικὸν εἶναι ως πρὸς ταῦτα τὸ ἔργον τοῦ Romaincaré «Ἐπιστήμη καὶ ὑπόθεσις», ὃ δποῖος ἔξαίρει τὴν σημασίαν τοῦ αἰσθητικοῦ στοιχείου κατὰ τὴν ἐκλογὴν τῶν ὑποθέσεων, αἱ μελέται τοῦ Duhem, ὃ δποῖος ἀποκαλύπτει τὸ μέρος, τὸ δποῖον διαδραματίζει τὸ ἄνθρωπινον ὑποκείμενον κατὰ τὴν συγκρότησιν τῶν ἐπιστημονικῶν θεωριῶν, αἱ ἔργασίαι τοῦ Le Roy καὶ πλείστων ἀλλων. Οὕτω κατεφάνη ὅτι ὁ θετικισμὸς εἶχε συγκροτήσει περὶ ἐπιστήμης ἔννοιαν ὑπὲρ τὸ δέον αὐστηρὰν καὶ ἀσύμφωνον πρὸς τὰ πράγματα. Τέλος ἡ ὑπερτροφία τοῦ νοῦ καὶ ἡ ὑπερτίμησις τοῦ λογικοῦ ως πρὸς τὰ ζητήματα τῆς κοσμοθεωρίας ἥτο φυσικὸν νὰ προκαλέσῃ ἀντίδρασιν. Διότι ὁ ἄνθρωπος δὲν ἀποτελεῖται μόνον ἀπὸ νόησιν, ἀλλ᾽ εἶναι συγχρόνως καὶ συναίσθημα καὶ βούλησις, μὲ ἀπύθμενα βάθη ἀναγκῶν καὶ δυνατοτήτων μὴ δεκτικὰ λόγου.

* * *

Δὲν εἶναι ἵσως ἀσκοπός ἡ ἀπαρίθμησις τῶν γνωρισμάτων ἐκείνων, τὰ δποῖα χαρακτηρίζουν τὴν τροπὴν ταύτην, πρὶν προχωρήσωμεν εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν φαινομένων, τὰ δποῖα ἀποτελοῦν τὸ περιεχόμενόν της. Τὸν εἰκοστὸν αἰῶνα διακρίνει διαρκῶς αὔξουσα ἀμφιβολία ως πρὸς τὴν μοναδικὴν καὶ ἀποκλειστικὴν ἀξίαν τῆς ἐπιστήμης διὰ τὸν ἐνδόμυχον βίον καὶ τὴν ἀποτέλεσιν κοσμοθεωρίας κεκλημένης νὰ παράσχῃ ἀνεκτὸν νόημα εἰς τὴν

ύπαρξιν. Ἡ ἐπιστήμη εἶχεν ὀλίγον πρότερον καταλάβει τὴν θέσιν, τὴν δποίαν κατεῖχε κατὰ τοὺς παλαιοτέρους χρόνους ἡ ἴδεα τοῦ Θεοῦ. Ἐναντίον τῆς μονομερείας αὐτῆς ἔνδες ἀποκλειστικῶς ἐπιστημονικοῦ πολιτισμοῦ ἤγερθησαν οἱ Ρωμαντικοί. Οὗτοι κατώρθωσαν νὰ ἀποκαταστήσουν δι^π ὀλίγον χρόνον τὸ κῦρος τῶν ύπολοίπων πεδίων τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς τέχνης, τῆς θρησκείας, ώς καὶ τὸν κόσμον τῆς ἱστορίας πρὸς συγκρότησιν κοσμοθεωρίας, χωρὶς βέβαια νὰ παραβλέπουν τὴν σημασίαν τῶν μαθηματικῶν καὶ τῆς ἐπιστήμης τῆς φύσεως. “Ολας τὰς ἐπὶ μέρους προσπαθείας ταύτας κατώρθωσε νὰ συγκεφαλαιώσῃ ὁ “Ἐγελος εἰς τὸ εύρος καὶ περιεκτικὸν σύστημά του. Οὕτω ἐπισφράγιζει ἐν στάδιον ἔξελίξεως. Τὸ νέον ἀρχίζει μὲ τὴν περιφρόνησιν τοῦ μεγάλου φιλοσόφου καὶ τῆς φιλοσοφίας τῶν ρωμαντικῶν. Ἡ προτροπὴ πρὸς ἐπιστροφὴν εἰς τὸν Κάντιον σημαίνει ταυτοχρόνως προτροπὴν πρὸς ἐπιστροφὴν εἰς τὴν φιλοσοφίαν ώς καθαρὰν ἐπιστήμην κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶν μαθηματικῶν καὶ τῆς φυσικῆς. Ἡ λογικὴ γίνεται μεθοδολογία τῆς ἐπιστήμης, ἡ ψυχολογία μεταβάλλεται εἰς πειραματικὴν ἐπιστήμην, ἡ ἡθικὴ ἐκπίπτει εἰς λαοψυχολογίαν καὶ κοινωνιολογίαν καὶ ἡ μεταφυσική, ὅσάκις δὲν περιφρονεῖται, θεωρεῖται ώς ἀμφιβόλου ἀξίας συλλογὴ ἐπιστημονικῶν ὑποθέσεων. Ἄλλ^π ὁ κεντρικὸς ἥλιος, ὁ ὄποιος ἥγλαίζει τὸν οὐρανὸν τῶν μετὰ τὰ μέσα τοῦ αἰῶνος χρόνων, ἀρχίζει νὰ ὠχριᾶ περὶ τὸ τέλος αὐτοῦ. Τὴν θέσιν τῆς ἐπιστήμης καταλαμβάνει κατ’ ὀλίγον ἡ ἔννοια τῆς «ζωῆς», ἡ δποία προσελκύει τὸ γενικὸν σχεδὸν ἐνδιαφέρον. Χαίρειν ἔωντες τὴν «ἐπιστημονικὴν φιλοσοφίαν» στρέφονται πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τῆς ζωῆς. Παραλλήλως ἀπορρίπτεται ἡ ἐπιστημονικὴ θεολογία καὶ ἔξαίρεται τὸ βίωμα καὶ ἡ ζωντανὴ θρησκευτικότης. Εἰς τὴν τέχνην ἔγκαταλείπουν τὸν Ἰμπρεσσιονισμὸν καὶ δημιουργοῦν νέαν τεχνοτροπίαν, δυναμένην νὰ ἐκφράσῃ κατ’ ἄμεσον τρόπον τὴν ψυχήν. Ἡ πίστις λοιπὸν εἰς τὴν ἐπιστήμην ώς μόνον ρυθμιστὴν τῶν πάντων καὶ μόνην τηγὴν πνευματικοῦ βίου ἀρχίζει νὰ κλονίζεται καὶ ὑστερα ἀπὸ μακράν περίοδον «ἐποχῆς» καὶ ἀπομακρύνσεως ἀπὸ τὰ προβλήματα τῆς μεταφυσικῆς καὶ τῆς θρησκείας ἀποτολμᾶται πάλιν ἡ ἀντι-

μετώπισις τῶν προβλημάτων τούτων, τὰ δποῖα ἀπασχολοῦν τὴν καρδίαν καὶ τὰ δποῖα ἀπησχόλησαν τοὺς βαθυτέρους στοχαστὰς τῶν αἰώνων. Χαρακτηριστικὸν εἶναι δτι ἡ ἀνάγκη αὗτη πρὸς μεταφυσικὴν παρατηρεῖται τώρα καὶ εἰς αὐτοὺς τούτους τοὺς ἐκπροσώπους τῶν φυσιοκρατικῶν ροπῶν, ώς καὶ εἰς τὰς τάξεις τῶν ἄκρων ἐμπειριοκρατικῶν, ώς εἶναι λ.χ. ὁ Mach καὶ ὁ Spencer. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἔξελιξις τῶν νεοκαντιανῶν σχολῶν καταλήγει καὶ αὕτῃ εἰς τὰ μεγάλα θέματα τοῦ ιδεαλισμοῦ τοῦ πρώτου τρίτου τοῦ αἰώνος. Ἡ στροφὴ αὗτῇ δὲν ὀφείλεται μόνον εἰς τὴν ἔμφυτον μεταφυσικὴν δρμὴν τοῦ ἀνθρώπου. Ὁφείλεται ἔξισου καὶ εἰς τὰ προβλήματα, τὰ δποῖα ἀνακύπτουν ἐντὸς αὐτῆς ταύτης τῆς θετικῆς ἐρεύνης καὶ τὰ δποῖα κείνται ἐπὶ τῶν δριῶν τῆς ἀνθρωπίνης ἐμπειρίας, ώς εἶναι τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων σωματικῶν καὶ ψυχικῶν φαινομένων, τὸ πρόβλημα τῆς ἐμφανίσεως καὶ τῆς ἔξελιξεως τῆς ζωῆς, τὸ γνωσιολογικὸν πρόβλημα τῆς σχέσεως μεταξὺ ἐγώ καὶ μὴ ἐγώ. Πᾶσα ἀπάντησις εἰς τὰ προβλήματα ταῦτα εἶναι μεταφυσική ἡ προύποθέτει μεταφυσική. Μὲ ἄλλας λέξεις ἔγκαταλείπει ἐνταῦθα ἡ ἐρευνα τὸ πεδίον τῆς αὐστηρᾶς ἐμπειρίας καὶ προστρέχει εἰς τὸ ὑπερεμπειρικόν. Τὴν κατεύθυνσιν ταύτην ἐνισχύει ἡ στροφὴ πρὸς τὰ ἔσω, πρὸς τὸν κόσμον τῶν ἀξιῶν καὶ τῶν ιδανικῶν σκοπῶν. Ἡ στροφὴ αὗτῇ συνέχεται πρὸς τὴν ἀποτέλεσιν τῆς ιστορικῆς συνειδήσεως, τῆς ὅποιας ἡ πλήρης διαμόρφωσις συμπίπτει πρὸς τὸ τέλος τοῦ αἰώνος. Ἐποτέλεσμα αὐτῆς εἶναι ἡ βαθυτέρα κατανόησις τοῦ ιστορικοῦ βίου, ώς ἐμφανίζεται οὗτος εἰς τὴν θρησκείαν, τὴν τέχνην, τὴν φιλοσοφίαν, τὴν κοινωνίαν. Ἀλλ' ἡ πραγματικότης αὗτῇ τῶν ἀξιῶν, τὴν ὅποιαν ἀποκαλύπτει εἰς τὸν ἀνθρωπὸν ἡ ἐμβάνθυσις εἰς τὸν ἐσωτερικόν μας κόσμον καὶ εἰς τὸν κόσμον τῆς ιστορίας, ἐμπεδώνει τὴν πεποίθησιν δτι ἀνήκομεν εἰς δύο συγχρόνως κόσμους, τὸν αἰσθητὸν καὶ τὸν ὑπεραισθητόν. Ἡ ἀπλῆ ἀναγνώρισις ὅμως τῶν δύο τούτων κόσμων δὲν ἴκανοποιεῖ. Διότι τὸ πνεῦμα ρέπει πρὸς ἐνότητα, ἐπιζητεῖ λοιπόν τὴν ἐναρμόνισιν αὐτῶν. Ἀλλὰ τοῦτο σημαίνει στροφὴν πρὸς τὴν μεταφυσικήν. Τὴν στροφὴν ταύτην ἐνισχύει ἡ νέα φυσική καὶ πρὸ πάντων ἡ νέα βιολογία, τῶν δποίων τὰ

πορίσματα ἀλλοιοῦν τὸ παραδεδεγμένον κοσμοεἰδῶλον. Μεταφυσικὴ σημαίνει ἀπόπειραν πρὸς ἐνιαίαν ἐπισκόπησιν ὅλων τῶν ἐπὶ μέρους καὶ πρὸς παροχὴν νοήματος εἰς τὴν ὑπαρξιν Ἀλλ' ἡ λογικὴ γνῶσις δὲν ἔξαρκεῖ μόνη πρὸς ἀπάντησιν εἰς τὸ πρόβλημα τοῦτο. Δύναται μὲν νὰ ἐναρμονίσῃ εἰς ἓν δλον τὰ πόρισματα τῆς ἐρεύνης, ἀλλὰ τότε ἀκριβῶς ἀνακύπτει τὸ ἐρώτημα περὶ τῆς ἀξίας καὶ τοῦ νοήματος τοῦ δλού τούτου. Πρὸς ἀπάντησιν δέον νὰ στραφῇ διάνθρωπος καὶ πρὸς τὸ μὴ δεκτικὸν λόγου, τοῦ δποίου πειραν λαμβάνομεν ὅχι πλέον διὰ τῆς νοήσεως, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀμέσου θέας, διὰ τῆς διαισθήσεως καὶ τῆς ἀπομαντεύσεως. Ἡ στροφὴ πρὸς τοῦτο τὸ μὴ δεκτικὸν λόγου ἐμφανίζεται κατὰ τὸν εἰκοστὸν αἰῶνα εἰς δλας τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ πνευματικοῦ βίου. Εἰς τὴν τέχνην τοῦ ἐξπρεσσιονισμοῦ, ἡ δποία ἀπαξιοῦ νὰ εἶναι πιστὴ ἀπλῶς ἀπεικόνισις τῆς φύσεως. Εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικήν, ἡ δποία ἀπαλλάσσεται ἀπὸ τὴν συμμετρίαν τῶν γεωμετρικῶν γραμμῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος. Εἰς τὴν ἐπιστήμην, ἡ δποία ἐπιστρέφει εἰς τὸ συναίσθημα τοῦ σεβασμοῦ πρὸ τοῦ μυστηρίου τῆς ζωῆς καὶ ὁμολογεῖ τὸ ἀδύνατον τῆς ὑπαγωγῆς αὐτοῦ εἰς τὰς λογικάς της κατηγορίας. Εἰς τὴν ποίησιν, ὅπου εἶναι ἐκδηλος ὁ μυστικιστικὸς χαρακτὴρ καὶ τὸ βίωμα τῆς συναντήσεως τοῦ Θεοῦ. Εἰς τὰς ποικίλας θρησκευτικὰς κινήσεις, τόσον τὰς χριστιανικὰς ὅσον καὶ τὰς ἔξω τῆς ἐκκλησίας, αἱ δποῖαι διαπνέονται ἀπὸ μυστικισμόν, ὅπως τὸ κίνημα τῆς Ὁξφόρδης, ἡ θεοσοφία, ἡ ἀνθρωποσοφία. Ἀλλ' ἡ ἀντίθεσις πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς προηγουμένης περιόδου φαίνεται δλως διόλου καθαρὰ εἰς τὴν κοσμοθεωρίαν. Κύριον γνώρισμα τῆς περιόδου ἐκείνης ἦτο ἡ ἐνδοκοσμικότης, ὁ περιορισμὸς εἰς τὸ πεπερασμένον, τὸ ἐνθάδε. Ἡ ἔξοδος πέρα τῆς περιοχῆς τοῦ αἰσθητοῦ δὲν ἦτο ἀνεκτή. Σήμερον, ως λέγει ὁ φιλόσοφος Κ. Ιοελ, ὁ δεκατος ἔνατος αἰῶν ὑπερενικήθη ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ παρόντος. Ἡ φιλοσοφία ὁρμᾷ πρὸς μεταφυσικὰς συλλήψεις καὶ ἐρμηνείας, ὅσον ποικίλαι καὶ ἀν εἶναι αἱ ἀφετηρίαι τῆς, ἡ φύσις, ἡ ψυχολογία, ἡ ἱστορία, τὸ πνεῦμα. Τὴν τροπὴν ταύτην ἔνσχυσεν ὁ πρῶτος παγκόσμιος πόλεμος, μετὰ τὸν δποίον τὴν ψυχὴν κατέλαβε μὲ νέαν ἔντασιν ἡ ὁρμὴ

πρὸς τὸ ὑπεραισθητόν. 'Ο ἄνθρωπος εἶχε πιστεύσει ὅτι ἔθανάτωσε τὸν Θεόν. 'Αφυπνισθεὶς σύνησθάνθη ὅτι τὰ πλήγματα, τὰ δποῖα ἐνόμισεν ὅτι κατήνεγκε κατ' αὐτοῦ, ἃσαν πλήγματα ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ του. Τὸ συναίσθημα τοῦτο ἐξέφρασε πρὸ ἐτῶν κατὰ ἐμφαντικὸν τρόπον ὁ ποιητὴς Grotthuss:

... καὶ τοῦ σφυριοῦ μου τὰ κτυπήματα ἐπέφτανε βαρειά.

"Ομως ἀπὸ τὸ βαθύ μου ὥπνο κάποτε ἔύπνησα

Καὶ μὲ φρίκῃ ἔνοιωσα τρομακτική

Πῶς ἀνίκτη ἦταν ἡ ἄγια ἡ εἰκόνα,

Ποὺ γιὰ συντρόμι πίστευσα. Τοῦ σφυριοῦ μου

Τὰ κτυπήματα τὴν ἴδια μου κτυποῦσαν τὴν καρδιά,

Τὴν ἴδια τὴν καρδιά μου εἶχαν συντρίψει.

Μὰ ὁ Θεὸς λαμποκοποῦσε θεῖκὰ

Μὲς ἀπὸ τῆς παληές, αἰώνιες ὀχτῖδες του.

'Η ἀγωνία τοῦ Αὔγουστίνου καὶ τοῦ Πασχάλ κατέλαβε πάλιν τὰς ψυχάς, ἀφοῦ μάτην ἤγωνισθησαν νὰ τὴν καταπνίξουν πέντε δεκαετηρίδες ύλοφροσύνης καὶ θετικισμοῦ. 'Η μεγαλοπρεπής ἀπλότης τῆς φυσιοκρατικῆς κοσμοθεωρίας δύναται νὰ θαμβώσῃ πρὸς στιγμήν, ἀλλὰ δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ ίκανοποιῇ ἐπὶ μακρὸν τὸ θυμικὸν τοῦ ἀνθρώπου: «'Η καρδιὰ ἔχει τοὺς λόγους της, τοὺς δποίους ἀγνοεῖ τὸ λογικόν». Οἱ λόγοι οὗτοι τοῦ Πασχάλ ίσχύουν τώρα τοσοῦτο μᾶλλον, καθ' ὃσον ὁ ύλισμός ἀφήνει ἀνικανοποίητον καὶ τὸν νοῦν καὶ τὴν καρδίαν. Τὸ ἀνικανοποίητον τοῦτο περιγράφει παραστατικὰ κάποιος φιλόσοφος τῶν χρόνων μας, ὁ δποῖος κάθε ἄλλο εἶναι παρὰ χριστιανός. 'Ο ύλισμός, λέγει, προκαλεῖ τὸ αἰσθημα τοῦ παγετοῦ, τὸ δποῖον εἶχεν αἰσθανθῆ ὁ Goethe. Αἰσθανδμεθα ψυχος καὶ φρίκην, ἀνεστιότητα καὶ ἐρημίαν. Λείπει δ μητρικὸς τόνος ἀπὸ τὴν φωνὴν τῆς φύσεως, τὸν δποῖον προσδοκᾷ ἡ αἰωνία παιδικότης, ἡ ἐνοικοῦσα εἰς κάθε ἀνθρωπίνην ψυχήν. "Εχομεν τὸ συναίσθημα τοῦ ναυαγοῦ, τὸν δποῖον ἐξέβρασαν εἰς κάποιαν ἀξενον καὶ ἐρημικὴν ἀκτὴν τὰ κύματα. 'Ενώπιόν μας δὲν βλέπομεν εἴμη ἄμμον καὶ δὲν ἀκούομεν παρὰ τὴν παιδιάν τοῦ ἀνέμου καὶ τοῦ κύματος, ἡ δποία

είναι τόσον ξένη καὶ τόσον ἀδιάφορος εἰς τὴν ψυχήν μας. Πουθενά ἔνα μάτι, ἔνα χαμόγελο, ἔνα συμπονοῦν ἀνθρώπινον πρόσωπον. Ἡ ἀνάγνωσις τῶν «Ἀίνιγμάτων τοῦ κόσμου» τοῦ Haeckel γεννᾷ μέσα μας ἔνα πνιγηρὸν συναίσθημα δυσφορίας καὶ ἀπογνώσεως.

Μέσα εἰς μίαν τοιωτὴν ἀτμόσφαιραν ἀδυνατεῖ νὰ ζήσῃ ἡ ψυχή, διότι:

“Ο καθένας εἶν^{τος} γεννημένος,
Ψηλὰ ἡ ψυχή του νὰ χυμᾶ καὶ μπρός,
Οταν ἐπάνω στὸ γλαυκὸ χαμένος
Τὸν ἥχεοδὸ λαλεῖ σκοπό του ὁ κυριδαλός,
Οταν ὁ ἀετὸς τετράπλατος σαλεύει
Ἄπανωθε ἀπὸ πεῦκα καὶ γκρεμνά,
Κι^{το} ἀπὸ κάμπους καὶ θάλασσες ψηλὰ
Ο γερανὸς τὸν τόπο του γυρεύει.

Οὕτω ὁ εἰκοστὸς αἰῶν ἐμφανίζει τροπήν, ἡ ὅποια είναι τροπὴ πρὸς τὸ πνεῦμα. Τὴν τροπὴν αὐτὴν συναισθάνεται κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος ὁ Ρίλκε καὶ τὴν ἀναγγέλλει εἰς τὸ «Βιβλίον τῶν ὁρῶν»:

Στὸ τέλος ζῶ μιᾶς ἐποχῆς, ποὺ φεύγει.
Τὸ φύσημα νοιώθει κανεὶς ἀπ^{το} τὴ στροφὴ τοῦ φύλλου,
Ποὺ ὁ Θεὸς καὶ σὺ κι^{το} ἐγὼ τὸ γράψαμε
Καὶ ποὺ ψηλὰ ἀγνωστα χέρια τὸ γυρίζουνε.
Τὴ λάμψη μιᾶς νέας νοιώθουμε σελίδας,
Ποὺ πάνω της δλα ἀκόμα νὰ γραφοῦν μποροῦν.
Οἱ σιγανὲς δυνάμεις ἔτοιμαζονται
Καὶ σκοτεινὰ ἡ μιὰ τὴν ἄλλη βλέπει.

* * *

“Αλλ^{το}” οἰαδήποτε καὶ ἀν ἦσαν τὰ αἴτια τῆς τροπῆς, ἡ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ αἰῶνος ἀρξαμένη μεταστροφὴ διαρκῶς αὐξάνουσα μετέβαλεν αἰσθητῶς τὴν εἰκόνα τοῦ πνευματικοῦ βίου κατὰ τὸν εἰκοστόν. Ἡ μεταστροφὴ αὕτη παρατηρεῖται εἰς τὴν ἐπιστήμην, τὴν τέχνην, τὴν φιλοσοφίαν, τὴν νέαν θέσιν ἔναντι τῆς θρησκείας καὶ τῶν προβλημάτων της, τὴν ὅποιαν ἀπαντῶμεν εἰς τοὺς φορεῖς τοῦ

πνευματικοῦ βίου. Ἐντιθέτως αἱ μᾶζαι κρημνίζονται δλονὲν περισσότερον εἰς τὸν ύλισμόν, τὴν ἄρνησιν καὶ τὴν ἀπιστίαν. Ὡς πρὸς τοῦτο εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ διαπίστωσις, εἰς τὴν ὁποῖαν προβαίνει ὁ Wundt: «”Ἄλλοτε — λέγει — αἱ μᾶζαι ἥσαν θρησκευτικαί, ἐνῷ τούναντίον οἱ μορφῶμένοι διεπνέοντο ἀπὸ ἄκραν ἐλευθεροφροσύνην. Σήμερον τὰ πράγματα ἀντεστράφησαν. Ἐνῷ οἱ ἡμιμαθεῖς καὶ οἱ κατὰ τὸ ἐν τέταρτον μορφωμένοι παρέμειναν εἰς τὴν ἄρνησιν ἔκεινην ἥ καὶ μόλις ἔφθασαν εἰς αὐτήν, ἐπιτρέπεται νὰ βεβαιώσωμεν δτι μεταξὺ τῶν τυχόντων βαθυτέρας καὶ γενικωτέρας μορφώσεως ὀλίγοι ὑπάρχουν, οἱ ὁποῖοι νὰ μὴ ἀναγνωρίζουν τὴν θρησκευτικὴν ὁρμὴν ίσχύουσαν ἐξ ζου καθολικῶς ὅσον ἐπὶ παραδείγματι ἡ αἰσθητικὴ καὶ ἡ γνωστικὴ».

Τὴν τροπὴν ταύτην ἀπὸ τῆς ὕλης πρὸς τὸ πνεῦμα, ἀπὸ τῆς φύσεως πρὸς τὴν ιστορίαν, ἀπὸ τοῦ θετικισμοῦ πρὸς τὴν μεταφυσικήν, ἀπὸ τῶν ἔξι πρὸς τὰ ἔσω, ἀπὸ τῆς φυσιοκρατίας πρὸς τὸν ιδεαλισμὸν ἀπαντῶμεν, ώς ἐλέχθη, εἰς ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ πνευματικοῦ βίου. Ἡ ἐπιστήμη ἀπαλλάσσεται κατὰ τὸ μᾶλλον ἥ ἥττον ἀπὸ τὰ δεσμὰ τοῦ θετικισμοῦ, ἀναγνωρίζει τὴν πραγματικότητα τοῦ μὴ δεκτικοῦ λόγου, χρησιμοποιεῖ μέχρι τινὸς ὡς πηγὴν γνώσεως καὶ τὴν διαίσθησιν, ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴν φυσιοκρατικὴν ἐρμηνείαν τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς, κατευθύνεται πρὸς τὴν φιλοσοφίαν, πρὸς τὴν μεταφυσικὴν ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ θαυμασμοῦ καὶ τῆς ἀπορίας, τὴν ὁποῖαν ἐνέβαλαν εἰς αὐτὴν αἱ νέαι ἀνακαλύψεις. Εἰς τὰς πνευματικὰς ἐπιστήμας ιδιαιτέρως παρατηρεῖται ίσχυρὰ κλίσις πρὸς ἐμβάθυνσιν εἰς τὰ θρησκευτικὰ φαινόμενα καὶ ἐγκατάλειψις τῶν ἀρχῶν τῆς ψυχολογιαρχίας καὶ τῆς ιστοριοκρατίας. Πολὺ σαφέστερον ὅμως ἐμφανίζονται τὰ γνωρίσματα ἔκεινα τῆς τροπῆς εἰς τὴν τέχνην καὶ τὴν φιλοσοφίαν. Ἡ τέχνη τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος ἀποτελεῖ ἀντίδρασιν κατὰ τῆς καλλιτεχνικῆς ἀπολιθώσεως τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ αἰῶνος, ἀφύπνισιν πρὸς νέα ιδεώδη, προσπάθειαν πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τὴν φυσιοκρατίαν, τὴν διουλικὴν προσκόλλησιν εἰς τὴν αἰσθητὴν πραγματικότητα καὶ εἰς τὰς ἐξ αὐτῆς ἐντυπώσεις. Τοῦτο ἥτο φυσικόν, διότι ἡ

τέχνη έχει στενήν σχέσιν πρὸς τὴν θρησκείαν καὶ τὴν φιλοσοφίαν. Καὶ αὐτὴ γεννᾶται ἀπὸ τὴν ἀνάγκην πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὴν στενότητα τῆς ζωῆς, καὶ αὐτὴ ἀποστολὴν έχει τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ Θεοῦ, τοῦ ἴδαινικοῦ κόσμου, τοῦ ἀοράτου διὰ τῶν αἰσθητῶν μορφῶν. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἔξελιξις αὐτῆς συμβαδίζει πρὸς τὴν ἀκμὴν τῆς φιλοσοφίας καὶ πρὸς τὴν ἀνάφλεξιν τῆς θρησκευτικότητος. Ἡ φιλοσοφία τέλος, ἡ ὅποια εἶχε περιορισθῆ κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς γνωσιολογίαν, λογικὴν καὶ ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας, ἐπιστρέφει πάλιν εἰς τὴν μεταφυσικήν καὶ ἐπιχειρεῖ τὴν ἀνασυγκρότησιν τῆς κοσμοθεωρίας ἐπὶ ἴδεαλιστικῶν βάσεων, ἀντλούσα ἀπὸ τὰ πορίσματα τῆς νέας ἐπιστήμης καὶ ἀνατρέχουσα εἰς τὰς βαθείας ἴδεας τῶν μεγάλων συστημάτων τῶν ἀρχῶν τοῦ παρελθόντος αἰώνος. Τοῦτο ισχύει τόσον διὰ τὴν ἀκαδημαϊκὴν φιλοσοφίαν ὃσον καὶ διὰ τὴν δημόδη φιλοσοφίαν τοῦ εἰκοστοῦ αἰώνος, τόσον διὰ τὴν γερμανικὴν ὃσον καὶ διὰ τὴν γαλλικὴν καὶ τὴν ιταλικήν. Διότι ἡ φιλοσοφία ὡς μεταφυσική καὶ κοσμοθεωρία εἶναι αἰωνία, ὅπως αἰώνιον εἶναι τὸ αἰνιγμα τοῦ κόσμου καὶ ἡ ὑφὴ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Διὰ τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀντικατασταθῇ ἀπὸ τὴν ἐπιστήμην. Τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς ἐπιστημονικῆς ἐννοίας γνώσεως, ὅπως τὸ ἀντικείμενον τῆς θρησκείας. Παρὰ τὸν Ἀπόλλωνα ἀναζῇ τώρα πάλιν ὁ Διόνυσος, παρὰ τὸν Ἀριστοτέλην ὁ Πλάτων καὶ ὁ Αὔγουστῖνος, παρὰ τὴν νόησιν ὁ μυστικισμός. Ὁ Bergson παρέχει εἰς ἡμᾶς τὸ παράδειγμα μιᾶς ἴδεαλιστικῆς καὶ ἐπὶ τῆς διαισθήσεως στηριζομένης μεταφυσικῆς. Εἰς τὴν Γερμανίαν ἡ νέα φιλοσοφική κίνησις τρέφεται ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἐγέλου. Ἡ βιολογία ἐπιστρέφει εἰς τὰς κεντρικὰς ἴδεας τῆς φιλοσοφίας τῆς φύσεως τοῦ Schelling. Ἡ χημεία καὶ ἡ φυσικὴ ἀντιμετωπίζουν προβλήματα καθαρῶς φιλοσοφικά, πρὸς λύσιν τῶν ὅποιων δὲν ἐπαρκεῖ πλέον οὕτε ἡ φυσιοκρατία οὕτε ἡ μηχανοκρατία. Μετὰ τῆς ἀναγεννήσεως τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἴδεαλιστικῆς μεταφυσικῆς συνδέεται ὁργανικῶς ἡ θρησκευτικότης καὶ τὸ ἐνδιαφέρον πρὸς τὰ μεγάλα προβλήματα τῆς θρησκείας. Διὰ τοῦτο παρατηρούμεν πανταχοῦ, ἵδιᾳ ὅμως εἰς τὰς σφαίρας τῆς

άνωτάτης μορφώσεως κραταιόν πόθον πρὸς τὴν θρησκείαν, τ.ξ. πρὸς παροχὴν νοήματος εἰς τὸ σύμπαν καὶ τὴν ὑπαρξιν. Οὕτω ἡ θέσις ἔναντι τοῦ κοσμοειδῶλου τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν μεταβάλλεται. Ἐπιχειρεῖται νέα ἐρμηνεία αὐτοῦ ἐκ τοῦ βιώματος, ἐκ τῆς ὅλης ψυχῆς, ἐκ τῶν ἔνδον. Τὴν θρησκευτικὴν αὐτὴν ζήτησιν παρατηροῦμεν, τόσον εἰς τὴν τέχνην, ἵδια τὴν ποίησιν, ὅσον καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ἀλλὰ καὶ καθόλου εἰς τὴν σύγχρονον ζωήν. Ἐντεθεν καὶ ἡ νέα ἀκμὴ τῶν θρησκειολογικῶν ἐρευνῶν, καὶ μάλιστα τῆς φιλοσοφίας τῆς θρησκείας. Νεοκαντιανοί, ἀξιολόγοι, ἡ σχολὴ τοῦ Dilthey καὶ τοῦ Eucken, τοῦ Wundt καὶ τοῦ Ed. von Hartmann ἀσχολοῦνται μὲν ζωηρὸν ἐνδιαφέρον περὶ τὸν καθορισμὸν τῆς οὐσίας καὶ τοῦ νοήματος τῆς θρησκείας καὶ τῆς θέσεως αὐτῆς ἐντὸς τοῦ πνευματικοῦ βίου. "Ολοι εἶναι ἴδεαλισται, καὶ ἀγωνίζονται, οἱ πλεῖστοι τούλαχιστον, πρὸς θεμελίωσιν τῆς θρησκείας ἐπὶ πνευματοκρατικῆς μεταφυσικῆς. Ἀκόμη καὶ διθεϊκισμὸς καὶ δύλιστικὸς μονισμὸς τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος προσπαθεῖ νὰ ἀπαλλαγῇ τῆς ἀδιαφορίας ἔναντι τῶν προβλημάτων τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ἡ δποία διέκρινε τὰς ροπὰς ταύτας κατὰ τὸν δέκατον ἔνατον αἰῶνα, καὶ ἐπιχειρεῖ νὰ ἴκανοποιήσῃ τὴν θρησκευτικὴν ἀνάγκην τῶν ὀπαδῶν του. Ἀλλὰ καὶ ἡ δημώδης φιλοσοφία ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν συμφιλίωσιν γνώσεως καὶ πίστεως καὶ ἀναζητεῖ νέας μορφᾶς θρησκείας, δπως βλέπομεν καὶ ἄλλοθεν καὶ ἐκ τῆς θεοσοφικῆς καὶ ἀνθρωποσοφικῆς κινήσεως τοῦ αἰῶνός μας. Μία σαφῆς μυστικιστικὴ διάθεσις διαπνέει ὅλας αὐτὰς τὰς προσπαθείας. Τὸ μέγεθος τῆς νοσταλγίας καὶ τὸν πόθον πρὸς μίαν νέαν, ψυχικὴν σχέσιν πρὸς τὴν φύσιν μαρτυρεῖ, πλὴν ἄλλων πολλῶν, ἡ καταπληκτικὴ διάδοσις τῶν ἔργων τοῦ Bonsels, δπου δι λόγος περὶ λουλουδιῶν, ζώων καὶ θεῶν, δπου κάθε ἄνθος ἔχει ψυχὴν καὶ κάθε ζωὸν προσωπικότητα καὶ δπου νεράΐδες καὶ ἄγγελοι χρησιμεύουν ώς μεσῖται τῆς ἐπικοινωνίας μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ φύσεως; μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ γῆς, καὶ ἡ μεγάλη ἀπήχησις, τὴν δποίαν εῦρον τὰ δημοσιεύματα τοῦ Maeterlinck.